

LUND UNIVERSITY

Vem vill vara en kameleont?

Wennerhag, Magnus

Published in:
Helsingborgs Dagblad

2003

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wennerhag, M. (2003). Vem vill vara en kameleont? *Helsingborgs Dagblad*.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

”Smile, you’re on candid camera!”, hette det en gång i tiden. Att bli smygfilmad av en dold kamera var ett spexigt inslag som tillhörde ovanligheterna. Väl värt att belöna med ett sånt där ”oj, har jag gjort bort mig”-leende.

Idag har den dolda kameran en helt annan innebörd. Dokusåporna kablar dagligen ut bilder från en arrangerad vardag på prime time. Men även det stora flertalet påverkas. Små lådor blickar diskret ner från trafikljus och husfasader, på parkeringsdäck och arbetsplaster, i shoppingcentra, i taxibilar – och nu till och med i provhytter. Antalet tillståndsgivna övervakningskameror ökar lavinartat. Sedan 1996 från 5 000 till 11 800 i våras. Utöver dessa, banker, postkontor och butiker, som inte behöver tillstånd. Och då är vi i Sverige ändå långt ifrån de 2,5 miljoner bevakningskameror man uppskattar finns i Storbritannien.

Vad innebär en sådan utveckling för samhället, och människors sätt att föra sig i det offentliga rummet? Ökad trygghet, hävdas det. För dem som har ”rent mjöl i påsen”. Cirkulerande övervakningsbilder på Zlatan talar ett annat språk. Så även kritiska röster inom kriminologin, som menar att brottsligheten bara rör sig bort från kamerornas fokus när de blir fler.

En mer fundamental fråga är hur övervakningen formar relationer människor emellan, och känslan av att vara en sammanhängande individ. Hur normaliseras kontrollen? Hur hanterar vi upplevelsen av att alltid vara betraktade?

I en skissartad, men träffsäker och framsynt liten essä med femton år på nacken talar Gilles Deleuze om vårt samhälle som ett kontrollsamhälle. Deleuze utgår från Michel Foucault, som i sina verk om disciplinens institutioner karakteriserade det moderna samhället som ett disciplinsamhälle. Känslan av maktens närvaro och vetskapen om tydligt definierade bestraffningar fick människor att internalisera normer och formade deras beteenden. Men var social sfär hade sin uppsättning fasta regler, sina önskvärda beteenden och väggar som skyddade mot omvärlden. I skolan var man elev, i fängelset fånge. Rollen följde med rummet.

Dagens samhälle kännetecknas dock snarare av kontroll än av disciplin, menar Deleuze. De avgränsande väggarna har fallit, skillnaden mellan privat och offentligt upplösts, och det vakande ögat finns överallt. Fånggården har ersatts av fotboja. En begränsad utbildning har blivit livslångt lärande. Jobbet har vi ständigt med oss, genom mobiltelefoner och bärbara datorer.

Deleuze vill inte bara säga att kontrollen finns överallt, utan att det nya tillståndet samtidigt innebär en större frihet. Det handlar inte om en totalitär fantasi som Orwells 1984, där alla felaktiga handlingar registreras och direkt bestraffas. En sådan apparat skulle aldrig vara effektiv att upprätthålla – det torde exemplet Östtyskland vittna om. Snarare handlar det om vetskapen om att vara potentiellt bevakad, och att agera som om man verkligen var det. Hela tiden. På alla platser. Vi är fria att besöka de mest obskyra hemsidor på Internet, men vi vet att alla våra nedslag registreras och är möjliga att kontrollera.

Den deleuzeska tanken att maktens behov har förändrats är även bärande i Michael Hardts och Antonio Negris *Imperiet*. Där menar de att övergången från disciplin- till kontrollsamhälle sammanfaller med kapitalismens transformeringar. Från nationalstatens slutna rum, till de obegränsade globala nätverken. Från fabriken avgränsade plats till den utspridda och flexibla produktionen. Vi bevittnar framväxten av en kontroll av en omfattning aldrig tidigare skådad, samtidigt som möjligheterna till motstånd och frihet saknar tidigare motstycke. Dagens kapitalism kräver nya metoder för att komma åt arbetets frukter, menar Hardt och Negri. Direkt styrning av subjekten har ersatts av indirekt kontroll, eftersom produktivitet idag stavas flexibilitet och obunden kreativitet.

Såväl en traditionell - borgerlig om man så vill - uppfattning om identiteten, som traditionell samhällsteori brukar dra en gräns mellan roll och spelare, mellan människors "innersta" och de yttre attribut de väljer att ikläda sig. Mellan "frontstage" och "backstage", autenticitet och offentlig person. Konsekvensen av Deleuzes tankar blir att en sådan distinktion idag spelat ut sin roll och är hopplöst improduktiv.

Begreppet "performance", från queerteorin och Judith Butler, framstår här som både ett symptom på och en möjlighet att förstå kontrollsamhället. Ett begrepp som innebär att de roller som människor spelar upp inte är att betrakta som kopior av original, utan snarare som kopior av kopior till original som aldrig fanns. Och eftersom det inte finns några original, några autentiska roller, spelar vi inte bara upp kopior utan original. Vi *är* kopior utan original. Livet blir en teaterscen, men utan möjlighet att gå backstage. De liv vi spelar *är* våra liv.

I detta sammanhang blir Butlers begrepp mindre intressant som en allmän utsaga om mänskligt beteende i alla tider; i större utsträckning klargör den bilden av hur identiteter dansas under kontrollsamhället. "Kontroll" och "performance" blir två sidor av samma mynt. Förvisso förefaller dokuskådisarna spela en roll skild från deras "autentiska" jag, just eftersom de vet att det är denna roll som måste spelas om de skall vinna. Men samtidigt gör kamerans ständiga närvaro att det enda beteendet är just den spelade rollen. Det finns ingen plats att vara "sig själv" på, även om reklamen för Norrlands Guld lovar oss en sådan vid konsumtion av varan.

Vetskapen om kontrollen tvingar oss till en ständig medvetenhet om hur vi för oss, om hur vi spelar vår roll, såväl offentligt som privat. Kanske vi kan tala om danandet av en nästan reflexmässig, totalt internaliserad, färdighet i att agera utifrån de sociala koder som innebär belöning i varje givet sammanhang. För när det inte finns något "inre" kvar, blir det bara fråga om att följa impulsen, det direkta begäret, och bli den roll man ser ut att spela. Den distans mellan "inre" och "spelat yttre" som föder en grund för reflektion och kritik upphävs i samma stund, och ersätts av ett kameleontliknande och flytande "jag" som liksom huvudpersonen i Woody Allens *Zelig* spelar de roller som sammanhanget kräver. För att i nästa stund glömma bort vem man var strax innan.

Framväxten av detta nya "jag" känns igen från Richard Sennetts socialpsykologiska diagnos över dagens arbetsliv, där han talar om att "karaktären krackelerar". Ord som karaktärsfasthet mister sin betydelse när arbetslivet kräver formbara individer. Själva arbetssituationen splittrar upp vår socialitet i en osammanhängande sekvens av intensiva och utlevande känslolägen. Som för Callcenter-arbetaren, som efter varje samtal snabbt måste glömma det som strax innan avhandlades i ett förtroligt och personligt tonfall. (Dessutom med vetskap om att arbetsledaren har möjlighet att avlyssna alla samtal.) Arbetsvillkoren stöper om oss till den ständigt performanceutövande figur som Butler talar om. Bara spela skiftande roller, glömma alla illusioner om att man kan foga sina gjorda upplevelser till en över tiden sammanhängande karaktär. Bara spela och ombytligt bli de roller som ger belöning och uttrycker "social kompetens", de som för tillfället passar kapitalets skiftande behov, om vi inte vill straffas ut och ses som rigida kvarlevor från en svunnen tid. Ständigt visa upp vår bästa sida, att - som i McDonalds arbetsbeskrivning - "serve with a smile".

När vi ständigt vet att vi står inför en kamera, när vi ständigt ser människor på tv i vardagssituationer – som visar vilka vardagsbeteenden som ger framgång – förändras så innebörden i "dolda kamerans" gamla devis. "Smile, you're on candid camera!". Alltid. Överallt.

Magnus Wennerhag

Doktorerar i Sociologi vid Lunds universitet och är redaktionssekreterare för tidskriften Fronesis. Har även varit med om att översätta Michael Hardts och Antonio Negris "Imperiet", som nyligen kom på svenska.

Detta är eventuellt en oredigerad version av den slutligt publicerade texten.